

Fullscreen

127

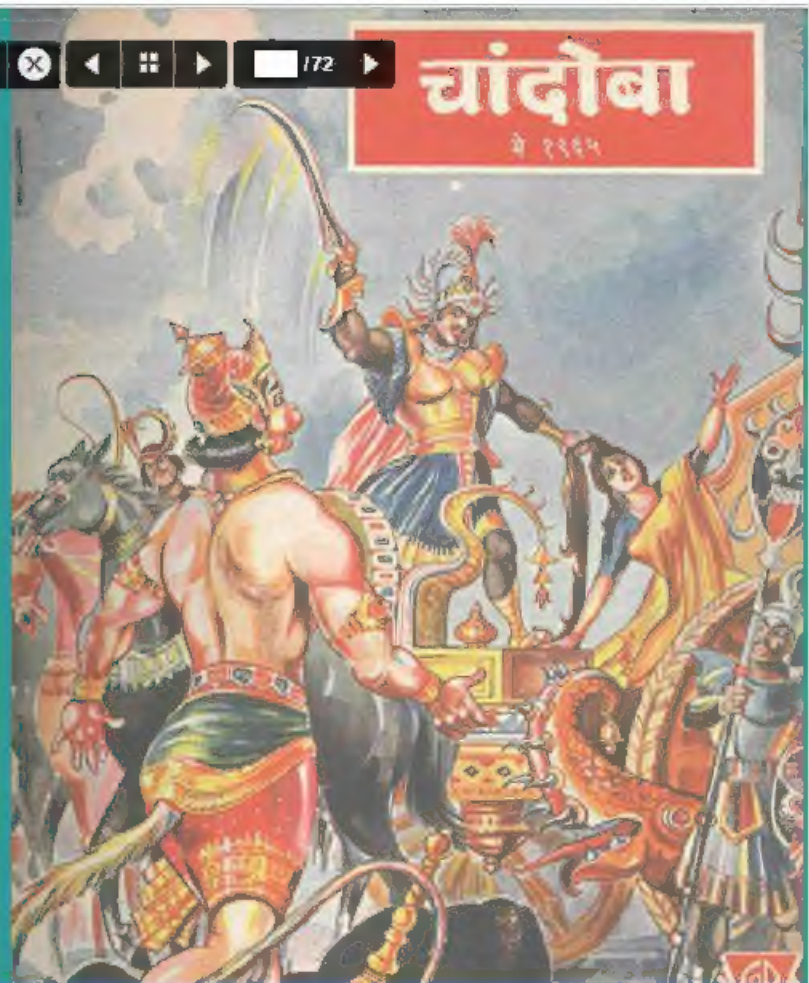

172

चांदोबा

वे १९६५

हुमायून्च्या मृत्यूनंतर अकबर बादशाह झाला त्या वेळी तो पंजाब प्रांतात बैराम खान याच्या भरोबर होता. अकबर लांबापुरताने बादशाह झाला. कारण स्वतःला नावालाह म्हणविण्याचा जितका हक्क त्याला होता तितकाच हक्क शेरशाहच्या वंशजांना पण होता.

सन १५५६ मध्ये हिंदुत्वावादीक राजकीय परिस्थिती गुंतागुंतीची होती. शेरशाह बारक्यावर त्याच्या वंशजामध्ये भाऊवंदकी सुरू झाली. शेरशाहने राज्यकारभारात सुधारणा केल्या होत्या. परंतु त्याचा फायदा शत्रूला मिळाला नाही.

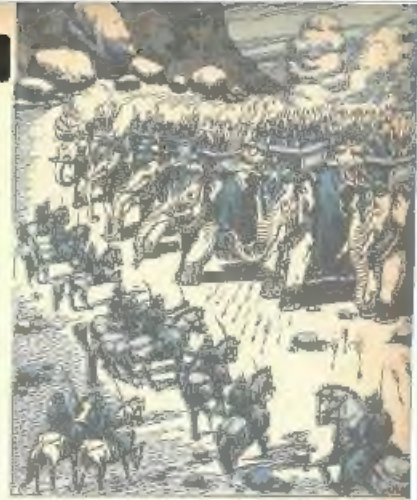
देशभर जी स्वतंत्र राज्ये होती त्यांनी आपसास युद्धे चालू होती. अकबराच्या सावत्र आईचा मुख्य मिर्जा मुहंमद इकीम काबूलचे राजा स्वतंत्र असल्याने धांगू

लागला. काश्मीर व हिमालयांत जी लहान मोठी मुसलमान राज्ये होती तेथील शासनकर्ते स्वतःला स्वतंत्र मानू लागले. शेरशाहच्या मृत्यूनंतर सिंध व मुल्तान राज्यांवरील दिल्लीच्या बादशाहाचा ब्रमल संपुष्टात आला. यत्नप्रमाणे मालव, गुजराथ व ओरिसा प्रांतावर देखील अधिकार राहिला नाही. विंध्य पर्वताच्या दक्षिणेकडे खानदेश, बघाव, बीबर, अहमदनगर, गोवळकोंडा ही मुसलमान राज्ये व विजयनगरचे हिंदू साम्राज्य होत. उत्तरेकडील राजकीय उलाढालीशी त्यांचा संबंध नव्हता. पश्चिम किनाऱ्यावर पोर्तुगीज व डच जातींचा प्रभाव होता. मरणापूर्वी हुमायून्ने साम्राज्याच्या ज्या भागावर पुन्हा आपला ब्रमल स्थापन केला होता तो प्रदेश फक्त आध्यात्मिक सत्तेच्या पर्यंतच होता. बोनपूर आदिछाहच्या

भमलालाही होते. दिल्लीहून काबूलला जाण्याच्या वाटेवरचा प्रदेश सिकंदर शाहच्या स्वामीन होता. शेरशाहच्या साम्राज्यातला बराचसा भाग त्याच्या वंशजांकडे होता.

अकबर बादशाह गादीवर बसल्यानंतर आदिलशाह सूर याचा भेनी व सेनापति हेमू याने मोगलांच्या मुलखावर स्वारी केली व त्यांचा लुचेदार तापी बेग याचा पराभव करून आग्रा व दिल्ली ही शहरे हस्तगत करून घेतली. बहिरामखान याने तादीं बेग याला दिल्लीचे रक्षण न करू शकल्याबद्दल मृत्युदंड दिला.

नंतर हेमूने विक्रमजीत (विक्रमादित्य) ही पदवी धारण केली. १५०० इत्ताने सैन्य वेडून सुयसिद्ध पारिषदच्या रथां-गणावर त्याने अकबर व त्याचा सेनापति बहिरामखान यांच्याशी युद्ध केले. सुरुवातीला हेमूचाच जय होत गेला. परंतु एक बाण त्याच्या हातात शिरला व तो वैशुद्ध होऊन पडल्यावर त्याच्या सैन्याने पळामळ सुरू केली. त्याच युद्धांत हेमू ठार झाला. काही इतिहासकारांचे मत आहे की स्वतः अकबर बादशाहानेच त्याला ठार केले व काहींचे मत आहे की बहिरामखानने लुमारस असहाय स्थितीतच मरण पावला.

अकबर बादशाहच्या इच्छेविरुद्ध त्याला ठार केले.

पानिपतच्या दुसऱ्या युद्धांत मोगलांचे अफगाणांहून ज्येष्ठ वरिष्ठ आहेत हे सिद्ध झाले. दिल्ली व आग्रा येथे पुन्हा मोगलांची सत्ता कायम झाली. सन १५५७ च्या मे महिन्यात सिकंदर सूर याने मोगलांच्या हातेसमोर आपली मान वांकविली. पूर्वेकडील एका इकाईची बहागिर त्याचा देण्यात आली होती. परंतु अकबराने त्याला तेथून हुसकावून लावले. पुढे तो १५५८-५९च्या लुमारस असहाय स्थितीतच मरण पावला.

मुहंमद आदिल बंगालच्या हुसेनवाराशी युद्ध करीत असता मुंगेरनजीक सन १५५६ मध्ये मरण पावला. इनाहीम अनेक देश भटकत शेवटी ओरिसा प्रांतात आला. तेथेच १६६७-६८ मध्ये त्याचा खून झाला. त्यानंतर अकबर बादशाहच्या सचेला जाव्हान करणारा कोणी सुरवंशी उरला नाही.

मोगल साम्राज्याचा नयनविकार होत असला तरी अकबर नांवापुरताच बादशाह होता. कारण सर्व अधिकार बहिरामखानाच्या हातात होता. अकबर स्वतःच सर्व सत्ता आपल्या हातात करून घेण्याचा विचारत होता. त्याची आई बानुबेगम आणि त्याची मुलाने नांवाची दाई व तिचा मुलगा आदमखान सर्वांनी बहिरामखानाचा काढून टाकण्यास सांगितले. १५६० मध्ये अकबरने

सर्व सत्ता स्वाधीन करून बहिरामखानाचा पदच्युत केले. बहिरामखानाने अकबराच्या आशेचे पालन करून मक्का जाण्याची इच्छा व्यक्त केली. अकबराने मीर मुहंमद नांवाच्या सरदाराला तशी व्यवस्था करण्यास सांगितले. बहिरामखानाचा ते आवडले नाही. कारण मीर मुहंमदने धूर्त त्याच्या हाताखाली काम केले होते व तेव्हा पासूनच दोघांचे परस्पराशी वैर होतं. म्हणून बहिरामखानाने बंड केले. पण अकबर आपल्या उपकर्त्याला कधी विसरला नाही. त्याने औदायाने बहिरामखानाचा माफ केले. पुढे बहिरामखान मकेला जात असताना राठोस एका जेहान्नी अफगाणाने त्याचा खून केला. अकबराने त्याचा मुलगा अबदुर्रहीम याला आपल्या जवळ ठेवून घेतले. अकबराच्या मवरत्नात तो एक होता.

नेहरू चरित्र

[९]

पंजाबातील हत्याकांड झाल्यानंतर जवाहर लालजी गांधीजींच्याकडे जास्त ओढले गेले. मार्शल लॉ लागू घेतल्यावर काँग्रेसने केंद्र झालेल्या राष्ट्रीय कैद्यांना त्यांच्यावर चार्ज असलेल्या खटल्याविरुद्ध सक्षम घेण्याची व्यवस्था करून दिली. ही व्यवस्था करण्याची जबाबदारी स्वामी अन्नानंद व पंडित मदन मोहन मालवीय यांनी घेतली. कायद्याची मदत करण्याची जबाबदारी पं. मोतीलाल नेहरू व चित्तरंजन दास यांनी घेतली. शा सर्व कामांनी व्यक्तीचा मान सुरवातीपासून महात्मा गांधी पहात होते.

जवाहरलालजींना देशबंधु चित्तरंजनदास यांचे मदतनीस म्हणून नेमण्यात आले. दास यांच्या व्यक्तित्वाचा परिणाम जवाहरलालजींच्या मनावर फार पडला. दोघे मिळून अनेक वेळा बालियनपालबाग पाहण्यात गेले. नाच बाग असले तरी वी जागा चिंचोळी व खोलगट आहे. या बागेत एकत्र जमलेल्या लोकांवरच जनरल डायरने

गोळीबार केला होता. तेथे अवधरत्नाळजींनी कांही विचित्र गोष्टी ऐकल्या. एका इंग्रज तरुणीच्या जंग्याचा स्पर्श केल्याबद्दल इंग्रजांनी जबाबारी गोळीबार झाला होता ती गल्लीपण त्यांनी पाहिली.

१९१९ मध्ये जवाहरलालजी असताना सरद्वन दिल्लीला जात असता योगायोग असा की त्याच दरम्यान जनरल डायर काँग्रेस ईंग्रज बसले होते व ते त्यांनी बालियनपालबाग बागेत कसे जमलाचर केले त्याची सर्वोक्ति करीत होते. अर्थातच नेहरूंना त्यांची बीड जाली.

२८ मे १९२० या रोजी लिफाफत कमेटीची सभा सुबईछा भरली व असहकार चळवळीचे समर्थन झाले. त्याच वेळीं बालिम्बवाळा बाग प्रकरणा विषयी चक्कशी कमेटीचा रिपोर्ट, प्रसिद्ध झाला. देशांत खळबळ जडून गेली. असा ठराव करण्यांत आला की '६ एप्रिल ते १३ एप्रिल राष्ट्रीयसप्ताह' म्हणून पाळण्यांत यावा. मोठमोठ्या गोष्टी अगदीं सरळ शब्दांत सांगण्याची कळा गांधीजींना अवगत होती. उदाहरणार्थ, "कांदीका काणें हा रोजच्या जीवनांतला भाग समजला पाहिजे." देशा-साठीं स्वतःचा बळी बाचा लागला तरी तो देण्यास तयारी भक्ताची ही गोष्ट त्यांनींच मजेच्या मनावर बिंबवली.

३० मे रोजी बनारस येथें काँग्रेसकमेटीची बैठक झाली त्यावेळीं सेप्टेंबर महिन्यांत

काँग्रेसचें जादा अधिवेशन करण्याचें ठरले. त्यांत गांधीजींच्या असहकार चळवळीविषयी विचार करण्याचें व १ ऑगस्ट रोजी असहकार चळवळ सुरू करण्याचें पण ठरलें.

त्याच दिवशीं लोकमान्य टिळक वारले. मरणसमयी "स्वराज्याशिवाय भारताचें भव्य उदयास येणार नाही." असे लोकमान्य म्हणाले होते. गांधीजी व नेहरू सिंध प्रांतांत भिरती करून त्याच दिवशीं सुबईछा आले.

दिलकांच्या क्षययात्रेला गांधीजी व जवा-हरलाळ नेहरू हजर होते. चौपाटीच्या बाळवंटांत चंदनाची चित्रा रचून दिलकांचा दाहसंस्कार करण्यांत आला.

"माझा एक फार मोठा आधार तुटला !" असें गांधीजी त्यावेळीं म्हणाले. त्या पुढें देशाचें पुढारीपण त्यांच्याच जिवावर वेळून पडलें आहे या गोष्टीची त्यांना जाणीव झाली.

[१०]

[वीरेंद्रसिंहाचा चिरच्छेद झाला. उस्मानखानाच्या सहाय्याने विमला यवस्थानी त्याला नेटें बांधली. तेथें शीतें वीरेंद्रच शिवा पति कसल्याचें सांगून पातीला बचम दिलें की त्याच्या ज्ञानाच ती सूर कमीच. जपलच्छिद विनंत माग्लें म्हळ्यार विनें बापलें आलाइल त्याला कळविण्यासाठीं एक पत्र लिहून उस्मानखानाच्या हातीं दिवें. उस्मानखानाने तें बाबून पाहिलें तेन्हां त्याला चकित कळून सोडणारा त्याच्या लहानपणाचा एक प्रसेग फळला. तेन्हा दिवजानें त्याला चोरान्या हातांतून बांजविलें होचें.

उस्माननें पुन्हां पत्र माचण्याच प्रयत्न पुढें लुह्रांका कोणत्याहि वस्तूची गरज असेक करून पाहिला. विमलानें आपल्या तर सांगा, दिल्लीला येचल्यावर पाठवून पत्रांत पुढें लिहिलें होतें—“तुसच्या दिवशीं देखून.” माझ्या आईनें तेन्हां त्याला पठाण बायेंत माझ्या आईला म्हणाळा सांगितले होतें कीं फक्त तिच्या पतीची होता कीं तुझ्या मुलीनें व्याज माझ्यावर ले म्हणजे माझ्या बहिलांनीं कांहीं जातमी उपकार केले आहेत त्या बद्दल मी आतांच कळली तर पुरे. त्यानें दिल्लीस माझ्या कांहीं परोपकार करूं शकलो नाही, तरी बहिलांचा शोध लावण्याचा पुढकळ प्रयत्न

करायला मिळाली म्हणून मला फार आनंद झाला.

मी वर लिहिलेच आहे की मंथारण येथे माझ्या वडिलांच्या चुकीमुळे एक सैनिकाची बायको गरोदर झाली होती. तिला देखील एक मुलगी झाली. पुढे कोणी दिवसांनी तिचा नवरा पारला. माझ्या आईनारखेच आपुण बाळवून तिने आपला गदर निवडून घेतला होता. त्या विषया बार्हीची मुलगीच पुढे वीरेंद्रसिंहाची राणी व तिन्ही-चमेची आई झाली.

तिन्हीचमेची आई तिच्या वेळी गरोदर असतानाच पण वीरेंद्रसिंहाची माझ्या लक्षाची गोष्ट निघाली होती. वीरेंद्रसिंह शिष्य म्हणून माझ्या वडिलांच्या आज्ञांवर आले होते. माझ्या वडिलांनी त्यांना सांगितले की मी विमलाला एकटीला सोडून मंथारणला येणे अवघे नाही. तू तिच्याशी लग्न करून घेतलेस तर मी तुझ्याबरोबर नू सांगलील तेथे राहिली तयार आहे.

वीरेंद्रसिंह थोडे रागातूनच म्हणाले— “एका शूद्रकन्येची मी विवाह कसा करू?” “तू तरी एका कुलटा खोच्या मुलीशी लग्न केले आहेसच की नाही?” माझ्या वडिलांनी

त्यांना विचारले. त्यावर ते म्हणाले की तिची आई कुलटा आहे हे मलाच वेळी मला माहीत नव्हते. माझ्याशी लग्न करण्याचे त्यांनी साकारल्यावर माझ्या वडिलांनी त्यांना आज्ञांवर पाऊल टाकून दिले नाही. मेटासखे झाले म्हणजे स्वतःच किल्ल्यांत गेलेच असे माझ्या वडिलांनी सांगितले. अशातच ते वीरेंद्रसिंहाचे आज्ञांवर येथे बंद झाले. पण मला ते असह्य झाले.

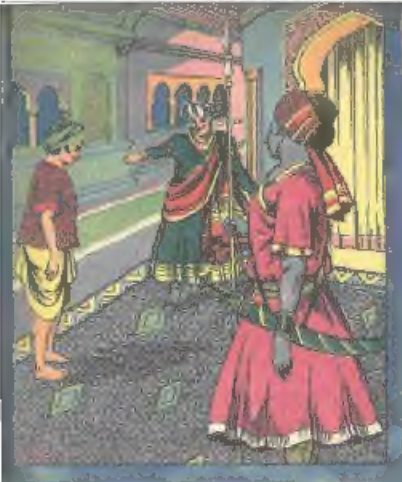
माझी ती स्थिति पाहून माझ्या वडिलांनी संन्यास घेण्याचे ठरवून मला कलविले व म्हणाले की नानसिंह महाराजांच्या नव्या राणीची दासी म्हणून मला त्यांच्या वाळांत ते ठेवून देणार आहेत.

“सुवराज! मी तुमच्या घरात अंतःपुरातली एक दासी म्हणून राहू लागले. मी बरेच दिवस तेथे राहिले. पण तुम्हाला ते कळले नाही. कारण तुम्ही आपल्या आई जवळ रहात होता. मी जोषपुरची राजकुमारी उर्मिलादेवी हिच्या बरोबर रहात असे. त्यांचे माझ्यावर स्वतःच्या जिवापेक्षा जास्त प्रेम होते. त्यांच्या कपडेही मी अनेक कदा अवगत करून घेतल्या. चित्रकला, संगीत, नृत्य वगैरे. त्यांनी महाराजांजवळ कडे निरोप पाठविला. परस्परांची एखाद्या-

पण माझी फार प्रशंसा केली. ते माझे गाणे निव्व एकेत असत व स्वतःच्या मुलीसारखे मला वागवत असत. त्यांची माझ्या वडिलां-वर देखील फार श्रद्धा व शक्ति होती. मला एकाच गोष्टीचे दुःख होई, ज्याच्यावर माझे प्रेम होते त्यांच्यापासून मी फार दूर होत.

तुम्हाला आत्माची नांवाची दासी आठवत असेल. मायची परस्परांची फार मैत्री होती. स्वतःच्या वडिलांशी मांडण झाल्या-मुळे वीरेंद्रसिंह दिव्हीला येऊन राहू लागले होते. मी आत्माजीकरवी त्यांच्या-कडे निरोप पाठविला. परस्परांची एखाद्या-

दया घेण्याऐवजी राग आला. म्हणाले—
“पप्पिणी! हुका गरम नांवाची वस्तूच
राहाळी नाही वाटते!”

परंतु उर्मिकादेवीने माझ्या वतीने
महाराजांचे मन वळविले. तेव्हा महाराज
म्हणाले—“वीरेंद्रसिंहाने माझ्याशी रीतसर
लढा केले तर मी त्याला कैदेतून सोडायला
तयार आहे.” ते ऐकून वीरेंद्रसिंहांना राग
आला. ते म्हणाले—“मी कैदेत लिपतून
राहून मरण्याला तयार आहे पण एका इतके
खोबी विवाह करण्यास तयार नाही.”
तेव्हा महाराजांनी वीरेंद्रसिंहांना सनजावून
सांगितले की त्यांनी आपल्या बहिणीचे लग्न
पुत्राज ललीम याच्याशी करून दिले आहे.

मग तू ब्राह्मणाच्या घुस्कीशी लग्न करून
घेण्यास का तयार होत नाहीस? तू
तिच्याशी लग्न केले नाहीस तर दुसरा
कोण तिच्याशी लग्न करील?”

तरी वीरेंद्रसिंह लढा करून ध्यायला
कवळ झाले नाही. पण कैदेत त्यांचे फार
हाल होत होते. तेव्हा एका अटीवर ते
माझ्याशी लग्न करावयास कवळ झाले. लग्न
झाल्यावर मी लग्नाची वायवी आहे हे न
सांगता दासी म्हणून घरात रहावे कागेल.

मी कवळ केले. त्यानंतर आपण दोघांचे
लग्न झाले.

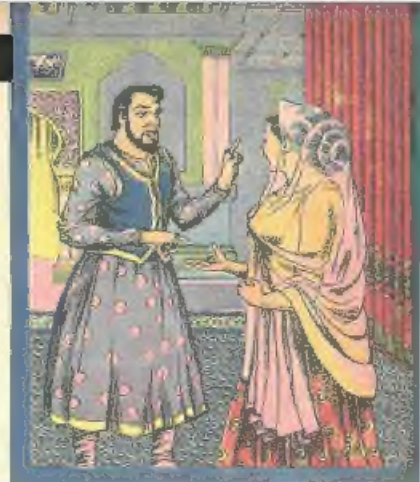
आमचे लग्न माझ्या पतीच्या म्हणजे
वीरेंद्रसिंहांच्या इच्छेविरोद्ध झाले होते. म्हणून
लग्नपूर्वी त्यांचे माझ्यावर जितके प्रेम होते
त्यात अंतर पडले. बरेच दिवसांनी त्यांचा
गाण्यावरचा राग कमी झाला, परंतु महाराज
मार्गसिंह यांच्यावरचा राग कमी झाला
नाही. पण ते सर्व माझे दुर्दैवच म्हणावयाचे.
मला जे काही सांगायचे होते ते मी
निवेदन केले आहे. तिलोत्तमेविषयी मी
काहीच लिहिले नाही. विसरा लिला आता,”

उत्सवाने ते घर बाबून दीर्घ काळ
सोडला. तो म्हणाला—“तू माझ्यावर केलेले
उपकार मी कधीच विसरणार नाही.”

“उत्साव! तुमची आज्ञा दाखवून फक्त
विचारात काय अर्थ!” विमलाने विचारले.

उत्साल आपली खंमटी काढून देत
म्हणाला “ही तू आपल्यावरच ठेव.
इतक्या लवकर नाही, पण लवकरच कतक-

खानाचा वाढदिवस येणार आहे. त्यादिवशी
मोठा उत्सव होईल. सर्व लोक त्या उत्सवात
गर्क होऊन जातील. पाडारेकरीदेखील दाख
पिऊन श्रिंगून गेलेले असतील. त्यादिवशी

मध्यरात्री ते अंतःपुराच्या दाराजवळ ये.
तुला अशीच खंमटी कोणी दाखवील त्याच्या-
बरोबर तू निघून ये.”

विमला अनेक प्रकारे जाभार मानून
निघाली. तेव्हा उत्साल विला म्हणाला—

“पण तू एकटीच ये वरें का? नाही तर
सर्वच काम विवडेल आणि आपण सर्वच
जालथात सापडू.”

विमलाला हे कळायला वेळ लागला
नाही की तिलोत्तमेला बरोबर आणू नवे
असे त्याला सुचवायचे होते. म्हणून तिने
विचार केला की वाचवायचेच असेल तर

बातमी दिली नाही. आववाला देखील तिचेचमा कोठे आहे हे माहीत नव्हते. फक्त उस्मानला माहीत होते, पण तो सांगायला तयार नव्हता. म्हणून "ती कोठे आहे!" हा प्रश्न सारखा पुढारजाच्या मनांत धोळत होवा. तो मऊ विछाना त्या-मुळेच त्याला काळ्याचा निछाळा वाहे लागला.

पुढे काय? हा एक प्रश्नदेखील त्याच्या मनांत होताच. त्याचे उत्तर देणारासुद्धा जवळ कोणी नव्हता. आपण कैदेत आहो हे त्याला माहीत होते. तो कैदेत पाहरे-कऱ्यांच्या कडक पाहान्यांत नसून एका मोठ्या खोलीत मऊ विछान्यावर पडून होता, तर ते आयशा व उस्मान दोघांच्या हजेमुळे. फियेक दासदासी त्याच्या सेवेला हजर होत्या. पण दारावर सज पडारा असे. आयशा तर त्याच्या स्वतःच्या बांडीगोडन त्याची जास्त शुश्रूपा करीत होती.

जगतसिंहाला शुश्रूपाची नजर होती वितके दिवस आयशाने स्वतः ती केली. त्याची तज्येत सुधारत गेली तसे तिचे येणे कमी होत गेले आणि त्याची तज्येन चांगली वरी झाली तोपर्यंत तिचे येणे एक कायमचे बंद झाले.

बांदोबा

एकदा जगतसिंह बिडकोतून बाहेर पडत होता तेव्हा उस्मानने फर्डीमागून येऊन विचारले—“काय पाहतो आहेस?”

“गल्लीत कोणाच्या तरी चारी बाजूला बोलका करून लोक गंगत पडत आहेत.” जगतसिंह म्हणाला.

“तो मंधारण किल्ल्यांतला एक ब्राह्मण आहे.” उस्मान म्हणाला.

मंधारण किल्ल्याचे नांव ऐकताच जगतसिंहाला वाटले की तिलोत्तमेविषयी काही तरी बातमी त्याच्याकडून कटेरु. म्हणून त्याने विचारले—“त्याचे नांव काय?”

“गळपट विंगपट जेणे आहे काही तरी!” उस्मान म्हणाला.

“देगाळी असत्या! येणाऱ्या जाणाऱ्याशी थडा मसकरी करण्यांत हुशार व मोठा गरिपट दिसतो आहे!” जगतसिंहाने विचारले.

दिगाजच्याविषयी उस्मानने पूर्वी ऐकले होते. परंतु तो कितपत हुशार व वस्ताद असेल हे नव्हते त्याला माहीत. म्हणून तो जगतसिंहाला म्हणाला—“वाहिले तर त्याला बोलवून आणता येईल!”

एका जणाला पाठवून उस्मानने त्या ब्रह्मणाला बोळावून आणायला सांगितले.

दिग्गज आला. उस्मानने त्याला विचारले—“तुम्ही जातीने ब्राह्मण ना?”

दिग्गज हातवारे करून व्यर्थ जावे सर्व असा अनिमय करून म्हणाला—“असारे खल संसारे सार खचूर मंदिरम्.” म्हणजे या निस्सा जगांत सार कोठे असेल तर ते सासुरवाडाच्या घरी.

जगतसिंहाला हांउं आले. पण ते जायकून त्याने दिगाजला नमस्कार केला. दिग्गज म्हणाला—“खुदा, अला! स्वातिवर कया देव!”

ते ऐकून सुबराज म्हणाला—“पंडितजी! मी मुसलमान नसून हिंदू आहे.”

बांदोबा

दिग्गजाळा वाटलें कीं तो तरुण खोटें बोलून त्याला फसवीत असला. म्हणून तो म्हणाला—“खानसाहेब! मी आपल्या चरणाचा दासानुदास आहे. आपण माझा अपमान करू नये.”

“तुम्ही मथारणचे का? तुमचे नांव दिग्गज आहे, होय ना? मथारणची कांही हाकड्याळ सांगाल कीं नाही?” युवराजानें विचारलें.

“अभिरामस्वामी पळून गेले आहेत हा!” दिग्गज म्हणाला.

“आणि वीरेंद्रसिंह?” जगतसिंहानें विचारलें.

“नवावानें त्यांचा शिरच्छेद केला!” दिग्गज म्हणाला.

जगतसिंहानें उस्मानकडे वळून विचारलें—
“हा माझाण खोटें बोलतो आहे नाहीं का?”

उस्मानने बोलकेशीत सांगितले कीं नवाबाच्या दरबारांत वीरेंद्रसिंहाच्या अपराधाबद्दल विचार झाला व त्यांना शिरच्छेदाची शिक्षा झाली होती. असें सांगून तो दिग्गजाला म्हणाला—“चला आतां बाहेर!”

पण युवराजानें त्याला थांबवला सांगून विमलाचें काय झालें म्हणून विचारले. दिग्गज म्हणाला,—“विमलाला नवावानें त्याच्या टेबलेच्या बाज्यांत रहायला सांगितले आहे.” तिलोत्तमेचें काय झालें हें विचारण्याचा सोह त्याला आवरला नाहीं. “तिला देखील तोच मान मिळाला आहे वाटतें.” असें दिग्गज म्हणाला.

जगतसिंह उस्मानलातून म्हणाला—“तुं नवाबाची नव्हे, एका राक्षसाची सेवा करीत आहेस!” [चालू]

फुकट मेहनत

विक्रमाकानें आपला इष्ट सोडला नाहीं.

तो पुन्हां झाडाजवळ गेला. प्रेत काढून खाद्यावर टाकले व तेहमीप्रमाणे गुपचुप स्मशानाकडे निघाला. तेव्हां मेतांत बसलेला येताल त्याला म्हणाला—“राजा! कांहीं लोक दूरदर्शी नसल्या कारणानें स्वतः कष्ट सोसतातच व इतरांना पण कष्ट सोसायला लावतात. शतकेनूसारखी तुझी मेहनत फुकट तर वात नसेल ना? मी त्याची गोष्ट सांगतो, ऐक!” असें सांगून येताळानें गोष्ट सांगायला सुरवात केली.

शुद्धागव देशाच्या राजाला शतकेतु व वीरकेतु नांवाचीं दोन मुलें होती. राजा वारल्यावर शतकेतु राजा झाला. वीरकेतु फार अभिमानी होता. माऊ राजा झाल्यावर त्याची प्रजा म्हणून त्याच्या राज्यांत रहाणें त्याला आवडलें नाहीं. म्हणून तो

येताळाच्या गोष्टी

निघाला. म्हणून त्याला युद्धविद्येचे शिक्षण देण्यासाठी वीरकेतूने गोवर्धनाचार्यासच नेमले. विजयकेतूने लवकरच युद्धविद्येत असामान्य प्राविण्य मिळविले. चौदा वर्षांचे बस असतांनाच त्याने मोठमोठ्या शूर योद्ध्यांशी युद्ध करून आपले युद्धकौशल्य दाखविले आणि सर्वांना चकित करून सोडले.

विजयकेतु अठरा वर्षांचा झाला तेव्हा अशी बातमी कळली की अभकर्ण देशाच्या सीमेवर दोघां राक्षसांनी भिके उध्वस्त करून गुरे पळवून नेली व गरीब प्रजेची फक्त सुरू केली आहे. रौते व बागवगीचे उध्वस्त झालेली येऊन स्वतः वीरकेतु काही सैनिकांना बरोबर घेऊन त्या राक्षसांच्या समाचाराला निघाला. तो पुष्कळ फिरले, पण त्याला राक्षस दिसनात. ते डोंगरांत लपून बसले होते. शेवटी हताश होऊन त्याला राजधानीला परतणे लागले. राधाची पाठ फिरव्यामरोवर राक्षसांनी पुन्हा जुभाडून सुरू केला.

विजयकेतु विचार करून आपल्या गुरूला म्हणाला—“कोणत्या बरोबर न घेतां होता. तो लहानपणापासूनच शूर व साहसी फक्त आपण दोघेच निघालो तर राक्ष-

सांचा शोध नकी लागेक. त्या दोघांना मार करणे असणां दोघांना शक्य नाही का ?”

आपल्या शिष्याचे ते साहसाचे बोलणे ऐकून गुरूला फार आवंद झाला. दोघे कमरला तळवार अडकवून व हातांत भाला घेऊन निघाले. पुष्कळ फिरले, पण त्यांना देवकी राक्षसांचा पता लागला नाही.

ते आपल्या राज्याच्या दक्षिणेकडील सर-हद्दीवर गेले. तो डोंगराळ प्रदेश होता. डोंगरापलीकडे दरीत व मैदानांत वाट अरण्या होती व राजटी लोकांची त्यांत बस्ती होती.

त्या राजटी जागीच्या लोकांनी त्यांना थोडी मदत केली. विजयकेतु व गोवर्धनाचार्य थोड्या तळवारी पाहून ते म्हणाले—“तुम्ही या लहान लहान तळवारींनी का राक्षसांचा वध करणार ! आम्ही तुम्हांला दगड कुडा पावून टाकतां येतील अशा बळपट तळवारी करून आणून देतो. त्या तळवारींनी राक्षसांचा संहार करून कामचे रक्षण करा.”

त्यांनी करून दिलेल्या तळवारी घेऊन शुक व क्षिप्य त्या डोंगराळ प्रदेशाकडे निघाले. त्यांना एका जागी राक्षसांच्या पोटांत भाला भोसकण्याचा प्रयत्न केला. यावर्षाच्या खुणा दिसल्या. त्या पक्षात ते पण त्याच वेळी एक राक्षसीण गुहेतून

काही अंतर चालून गेले तेव्हा त्यांना समोर एक गुहा दिसली. या गुहेतच राक्षस रहात असावेत असा विचार त्यांच्या मनांत आला. ते वाट शिरायच्या निचारातच होते, पण समोर एक राक्षस एक दगडी गदा हातांत घेऊन घाबले बाहेर येत असलेला त्यांना दिसला. त्याने गोवर्धनाचार्यांना त्या गदेने ठार करण्यासाठी गदा-प्रहार केला. परंतु नपळार्डिते ते निसहून गेले. त्याच वेळी विजयकेतूने राक्षसाच्या पोटांत भाला भोसकण्याचा प्रयत्न केला. यावर्षाच्या खुणा दिसल्या. त्या पक्षात ते पण त्याच वेळी एक राक्षसीण गुहेतून

बाहेर आली व त्याला पाठीमागून घेऊन
गुहेत पळू लागली.

गोवर्धनाचापास ती मोड कळली. राक्ष-
साने ज्या गढ्याचा प्रहार केला होता ती गढा-
वार चुकल्यामुळे खाली जमिनीवर पडली होती.
राक्षस ती उचलण्यासाठी खाली पांढळा होता.
ती संपी साधून त्यांनी सल्लवारीचा एक
वार करून राक्षसाचा शिरच्छेद केला आणि
राक्षसिणीच्या मागे भांबत गेले आणि
तिच्या खांद्यावर वार केला. तो वार मर्मी
पडला होता, म्हणून राक्षसीण जी जमिनी-
वर पडली ती पुन्हा उठली नाही.

दोघां राक्षसांचा वध केला, गुरू-शिष्य
राजधानीत परत आले. तेव्हा नाग-
रिकांनी दोघांच्या कौर्याची स्तुति केली.
त्यांनंतर काही दिवसांनी वीरकेतु वारला व
विजयकेतु राजा झाला. त्याने आपल्या
वडिलांच्या सर्व स्नेही मंडळींच्या मदतीने
राज्यात सुखशांति नांदावी म्हणून त्यांच्या
सल्ल्याने राज्यकारभार चालविला.

आपल्या पुत्रपत्याला इतकी प्रसिद्धी
मिळालेली पाहून शूमागध देशाचा राजा
शतकेतु वाला हेवा वाटू लागला. त्याने

विजयकेतुकडे एक दूत पाठविले. त्याने
विजयकेतुला शतकेतुचा निरोध तांगितला.
निरोध असा होता-“तू आमचा मांडलिक
राजा जाहेस. परंतु तू किंवा तुझा बाप
दोघांनी आम्हांला दर वर्षी मिळजारी
खंडणी कित्येक वर्षे दिली नाही, तरी
खंडणी वेळेवर पोचली न केल्यास योग्य
कारवाई करणे अपरिहार्य होईल.”

“आम्ही कोणाचे मांडलिक नाही.
आम्ही स्वतंत्र आहो. खंडणी वसूल करा-
वयाची असेल तर आमच्या काकांना जाऊन
सांग की स्वतः येऊन ती वसूल करून

घेऊन जावे.” विजयकेतुने त्याच दूताच्या
शर्ती उत्तर पाठविले.

ते उत्तर बरोबर होते व त्याबद्दल
मग्यांनी आपल्या राजाचे अभिनंदन केले.
पण त्यानबरोबर त्यांना एक संका वाटत
होती. समजा, शतकेतु आपले असंख्य
सैन्य वेऊन चालून आला तर त्याच्याशी
युद्ध कसे काय करावयाचे? म्हणून विजय-
केतुने एक युक्ति बोलून ठेवली.

शतकेतु आपली असंख्य सेना वेऊन
विजयकेतुच्या राज्यावर चालत आला.
वाटेत एका जागी विश्वांतीसाठी त्याच्या

सैन्याने पडाव टाकला. विजयकेतूच्या निवडक सभर घोडेस्वारांनी सध्याचीच्या सुमारास त्याच्यावर अचानक छापा मारला, आणि शतकेतूच्या सैन्याची धुळवाण उडवून दिली. अशा तऱ्हेने ते युद्ध बघ्येच शकले.

या प्रसंगात विजयकेतूला अलोट धन व सखासो मिळाली. त्याने ते सर्व आपल्या राजधानीत नेऊन सुरक्षित ठेवले, परंतु शतकेतूच्या अनुयायांनी सैन्याची जमवाजमव करून विजयकेतूने नेलेले धन व सखासो पुन्हा सोडवून आपली,

अशा तऱ्हेने विजयकेतूची ती प्रति अयशस्वी ठरली. आपल्या जुलत्याका फक्त युक्तीने व गनिमी काव्याने निकमे करून घ्यावे हे त्याका चांगले कळून आले. कारण त्याच्या बंडिलाने ते पांच स्नेही व त्याचे स्वतःचे शूर गोवर्धनाचार्य शत्रूच्या हाती कैद झाले होते.

समारासमोरच्या युद्धात आपल्या जुलत्याका निकमे असल्या आहे, हे त्याका कळलेच होते युद्ध करून रणांगणावर पडून आले तरी तो त्याका तयार होता. परंतु आपल्या शूरवीर गुरुवर्माचा अमानुषपणे नष्ट व्हावा हे त्याका पसंत नव्हते. त्याच्या अपमान सहन करून रानोमाळ ही नव्हत्ये लागले तरी चालेल असे त्याका वाटले. त्याने आपल्या जुलत्याकाले संधी करण्यासाठी दूत पाठविला. दूत शतकेतूच्या दरबारी मेला व म्हणाला-“महाराज! आपण अधकर्षी देशाच्या मोठे वीराने सोडून दिलेत तर आमचे महाराज शत्रूच्या राज्यात आपल्या स्तापीन करून परदेशी जावनास तयार आहेत.”

शतकेतू तशी संधी करून घेण्यास कळू शाला. विजयकेतू व त्याचे गुरुवर्मा

आणि इतर मंत्री पुन्हा भेटले. आपल्या राज्यावरून वतवस घेण्यास ते तयार झाले. मनु त्यांना वास्तू दिवत वतवस भोगावा लागला नाही कारण पुढे काही दिवसांना शेतकऱ्यां मरण पावला व त्याला कोणी वारस नसल्यामुळे विजयकैतूच शूरमागध देशाचा राजा झाला.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळाने विचारले—
“राजा! आपल्याला कोणी मूळ नाही व आपल्या राज्याचा वारसा हाक दिवत कैतूकडेच पांचत आहे हा गोष्ट दाद कैतूला माहीत असून देखील त्याने अधिकांश देशावर स्वारी का केली? कशासाठी इत पठाविला व कशासाठी खंडणी वसूल करण्याचा दुष्प्रसंग केला? उत्तर माहीत असून न दिले नाहीत तर त्याचा परिणाम तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शक्ती

शकते हे जे तुलाच कळत नाही लागली.

चित्रमार्फत म्हणाला—“राज्य कारावचन झाले तर ते निराश्रय करणे व ते नव्य बादवीत राहणे प्रत्येक राज्याचे कर्तव्य आहे. कोकणेशा राजाक नात्याची पर्वी करण्याची गरज द्याते आपल्या मागून कोण राजा होईल बाकी काळजी शीतीच्या भुकसमोर सर्वात उद्भवतच नाही राजांमध्ये उत्तम झालेला राजा स्वतः व मुलगा जरी आहवा आला तरी यांना काढा वसू करायला गाणे पुढे पहात नाही म्हणून शकते या वागणुकांत मला शेर काहीच दिसते नाही.”

अशा तऱ्हेने राजाचे मोनभण होताच वेताळ त्रेनावरोवर अदृश्य झाले व पुन्हा झाडाच्या फाडीला बाळने लंबकळू लागला कवि

विनायक साम्राज्याचा अभिपति श्री कृष्णदेवराय यांच्या दरबारी अष्टदिग्गज कवि होते त्यांत तेमली रामलिंग नांवाचा एक विद्वान कवि होता. तो हजर जबाबारी पण न्यायच होता.
एकदा कृष्ण देवरायाने रामलिंग कवीला पाहून राजाच्या पायालाठी दिहीच्या पाद-भक्तकडे पावविले. सुभद्र नायक एका त्रिज्योत्तर रामलिंगा कवि निहीला निहाला व जेन एका ने साधेकाली सर्गदुर्गा नांवाच्या गावी वेळन पोचले.

एका व्रतमहाण्या घरी ते उतरले. वरून वसत त्या गावच्या जमीनदाराच्या भवनेत गोरी त्यांच्या ऐकीवात बाब्या.
गोरी अर्धनगरी नांव दुष्टवर्मा जेने जेन ना जमीनदार त्या गावच्या ब्राह्मणांना आपल्या घरी पुराण सभायला एली मलीने

नोकरी. कोणी पुराण वाचून त्याचा अर्थ सांगितला की तो म्हणे—“अहो पुराणिक-वृत्ता! तुम्ही सर्वांना माहीत असलेलाच अर्थ सांगता आहा. काही विशेष गूढार्थ भोलेल ना सांगा.” कोणी गूढार्थ सांगितला तर तो नांगे “म्हणजे तुम्हाला कहीच कळले नाही म्हणवयाचे.” त्याच्या घरी पुराण सभायला कोणी जेत नाही म्हणून उत्तर दिले तर तो त्याना तिर निगळ्या प्रकारे वास देऊन भंडातून मोडी दुष्टवर्माच्या या दुष्टपणाचे वर्णन ऐकून रामलिंग कवीने त्याची खोड मोडण्याचे मनशाची ठरविले. त्याने व त्याचा मित्र सुभद्र दोघे दुष्टवर्मा दिवशी सरळ दुष्टवर्माच्या घरी गेले.
रामलिंग कवीला पाहून दुष्टवर्माने विचारले—“कोण रे बुवा तू!”

"आम्ही दोघे कायमून गेलो आहो. मरुत पुराणिक म्हणतात आम्हाला।" रामलिंग कवी म्हणाले.

"महा कोटखेलेले विसत नाही दुम्ही, नाही तर अद्भुत पुराणिक म्हणून गर्वाने आपली ओळख सांगितली नसतीत." दुष्टवर्मा म्हणाला.

"आपली कीर्ति कात्रीला ऐकली आम्ही. पुराण ऐकून आपण पुराणिकाचा यथोचित सत्कार करताना हे कळले म्हणूनच तर आलो आहो मोठी अशा वरून। एकदा दहा पद्धतीने पुराण प्रवचनाचा अभ्यास केला

आहे आम्ही. जुन्या प्राचीन कथा सांगताना ऐकणाऱ्या त्या काळ परवां मरुलेल्या भासतील अशा तऱ्हेने आम्हाला सांगता येतात. महाभारतात रामायण व रामायणात महाभारत बसविण्याची कळा अवगत आहे आम्हाला. यादून जास्त स्वतःचा परिचय आता आम्ही काय देणार ?"

रामलिंग कवीच्या त्या वधना ऐकून दुष्टवर्मा गार झाडा व त्याने त्याचे पुराण ऐकण्याची न्यवस्था ह्याच दिवशी केली. रामलिंग ज्या गृहस्थाच्या घरी उतरला होता त्याच्याकडे आला. पूर्वी ठरल्याप्रमाणे त्या गृहस्थाकडे जमलेल्या ब्राह्मणांना जे वाढी नागावयाचे दार ते भगून त्या दिवशी संध्याकाळी मित्राळाबरोबर वेळून निवाला. ब्राह्मण त्याच्या बागोमाग एक एक काठी घेऊन निघाले. सर्व दुष्टवर्माच्या घरी येऊन पोचले. तेथे दुष्टवर्मा यांच्या इतर ब्राह्मणांसह प्रथमच हजार झाले होते. रामलिंग कवी व त्याचा मित्र सुभद्र यांच्यासाठी निराळे आसन ठेवण्यात आले होते त्यावर दोघे बसले.

दुष्टवर्माने महाभारताच्या युद्धाचे पुराण शुरू करायला सांगितले. सुभद्र महाभारतातला

एक प्रयोग घेऊन एक श्लोक म्हणू लागला. संस्कृत भाषेत एका शब्दाचे अनेक अर्थ असतात. रामलिंग कवीने श्लोकाचा अर्थ सांगितला की रावणाने पांडवांची पत्न्य मागितली आणि युद्धात कर्णाने रावणाचा पराभव केला. वायुसुत हनुमानाने सुशर्मा याचा वध केला. गुरु द्रोणाचार्य पुत्र शोकाने शस्त्र सोडी टोवून बसले असता दृष्टबुद्धाने त्याचे केस वरून काढून टाकले. रामलिंग कवीने त्या प्रयोगाचा अर्थ निराळाच लावला. गुरु शब्दाचा अर्थ गुरु द्रोणाचार्य न लावता दृष्टवर्मा हावून दृष्टवर्माचे केस वरून घुटवून ते ते छोटसे टाकले असा अर्थ लावला. हरि शब्दाचा अर्थ वानर असा देखील आहे. म्हणून केसाचा वध करण्यासुद्धा दृष्टीने पुढे पाऊल टाकले याचा अर्थ रामलिंग कवीने सुमीवाने कम वन्न केला असा लावला.

दुष्टवर्मा ते पुराण ऐकून थक झाला. रामलिंग कवीने "हे काय पुराण झाले ? पिंपळाच्या आदला असे आहे कायतात का काय वाटे ?"

रामलिंगाने महाभारत व महाभारतातला प्रयोग आहे व सोन्ही मध्ये भागवत

आहे हे मी सुबत्तीलाच सांगितले होते."

"पण पुराणांतल्या गोष्टी काळ परवां बदल्यासारख्या जुन्या सांगता येतात असे देखील म्हणता होतात तू ते कसे ते दाखव व स्थानंतर पुरे कर जे पुराण।"

"आपली आज्ञा शिरसाबंध आहे।" असे सांगून रामलिंग पुढे म्हणाला "कर्णाने रावणाकडे अस्त्री ...," असे म्हणत त्याने दृष्टवर्माला काय मारली. दृष्टबुद्धाने दृष्टवर्माचे केस वरून असे काढले "असे म्हणत त्याने सळवार घेऊन दुष्टवर्माचे केस

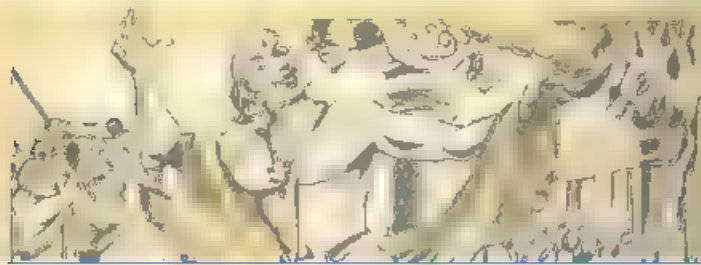
छाटले. "मास्तीने सुशमने भर असे...." सांगत त्याने दुष्टवर्माच्या बराका जाग लावली.

दुष्टवर्मा रामलिंग कवीला थारण्यासाठी धांवला. पण ब्राह्मणांनी पूर्वी ठरल्याप्रमाणे आपापल्या काठ्यांनी दुष्टवर्मालाच चोपून फाडले व रामलिंगाचे रक्षण केले. दुष्टवर्माने पंचासमोर गान्धारणे नेले व रामलिंग कवीने दुष्टवर्माने त्याचे भर कसे जाळले व कसे त्याचे कस कापून त्याला लाथ मारली हे सांगून त्याला शिवाय कमायला सांगितले.

ब्राम्हणांनी रामलिंगाला लगे कश्याचे कारण विचारले तेव्हा राम लगे म्हणाला "मी दुष्टवर्माच्या अत्रेभणणेच मर्चे केले आहे. पाहिजेतर हाजूर असलेल्या ब्राह्मणांना विचारून पहा."

कापून व राक्ष्या बराका जाग लावून वर हे पोछतो जाहेस होय!" असे म्हणत दुष्टवर्मा रामलिंगाला मारायला धावला तेव्हा रामलिंग म्हणाला-"खबरदार! मी पुराण जुकीचे सांगितले आहे असे कोणी म्हणून तर मी त्याचे होके उडवीन! मला तुम्ही ओळखले नाही वाटते! मी विजयनगर-या चकवतीचा दूत आहे व दिल्लीच्या बादशहा कडे राजाचा निरोप घेऊन जात आहे. रामलिंगाने सर्वांना ऐकू आईत इतक्या मोठ्या आशावांत सर्व सांगितले.

त्याचे अधिकार पत्र वाचून सर्व थक झाले डोगस सत्वांशीर मटलेला पाहून सर्वास आनंदच झाला. सर्वांनी मिळून राजाच्या विचक्षण प्रतिनिधीला भादवपूर्वक निरोप दिला.

अपसरेचा वंश

मनः सुरवातीला फार कुकूम होता असे सांगताना पण पुढे मनुष्य जातीत देखील सुंदर लोक जन्माळा आले त्याचा वंश एक अपसरा आहे. ती गोष्ट अशी देवलाकान सुशम मर्चाची एक अपसरा रत्नात अन्न पुरवण्या वेवारी लक्ष करून बघून तिला खुबी होला आले जमने पण तिला मूर्ख ही शाय करण्याची इच्छा उत्पन्न झाली. तिला तिच्या मैत्रिणांनी समजावून सांगितले की मर्त्यलोकात स्वर्गलाय व्हावा म्हणून लक्ष दानधर्म करतात व तुला हे इतके निरा बोलावून पुष्कळ समजावून सांगितले म्हणाला "हे पहा मूढकी वृत्ती माण्याची इच्छा आहे, जा. पण एक गोष्ट लक्षात ठेव. तू तेवढ्या एकाहि

कस्तूरी हात लावतास तर तू दगाड होऊन जाशील. एवढे लक्षात ठेव." इंद्राने एवढे सांगितल्यावर तिने विचार केला की इंद्राने मला साबध केले आहे. मूढकी जाण्यास नकार दिलेला नाही. साहजो इंद्राची परवानगी मिळेल असे तिला स्वप्न देवकी वाटले म्हणून तिला आनंद झाला व ती आपल्या मैत्रिणांचा व इंद्राचा निरोप घेऊन मूढकी पस्थान करण्यास तयार झाली. ती आपल्या एका मैत्रिणीला बरोबर काय घेऊन आहे? पण तिला ते पटले नाही घेऊन आली. आकाशात विचरण करीत जमिनीफडे चकित होऊन ती पहात राहली. ती अगदी जमिनीजवळ आकाशातच बराच वेळ फिरव्या काळीत असता तिला एक मनुष्य एका चाफ्याच्या झाडावर चढून

श्री. शंभराव पाटीत

फुल्लें तोडीत असलेला विसका. त्या बोधींना पाहून त्याला आश्चर्य वाटले. आकाशात उडत त्या बोड्या जवळ आलेल्या पाहून त्याने काही फुल्लें त्यांच्यावर फेकली. त्यातलें एक फूल सुझमळा लागलें व ती दगड होऊन त्याली जमिनीवर आदळली.

तिच्या मैत्रिणीने आपल्या भगाला पुष्काहि फुलाचा स्पर्श होऊ दिला नाही. ती परत इंद्राकडे गेली व सुझम कशी दगड होऊन खाली पडली हे वर्णन करून मागितलें.

इंद्र तें सर्व ऐकून म्हणाला—“तेथून तो दगड कोणी नाजूका सारका तर तिला

स्वतःचें रूप पुन्हा मिळेल. तिनें मर्या लोकांत कोणती उम करून घेतलें व तिला मुलें बळि झाली तर मी तिला पुन्हा स्वर्गांत बोळावून घेईन.”

“देवेन्द्र! रानांत पडलेला दगड उचलून मेण्याची गोष्ट कोणाच्या सुचेल? माझ्या मैत्रिणीला त्या स्थितीत किती दिवस कंटाळ लागतील कोण जाणें?” सौम्यची मैत्रीण म्हणाली.

“त्याकरितां सुद्धा काहीं उपाय कराव लागत व मी हो करीन.” इंद्र म्हणाला

तिकडे मर्या लोकांतल्या त्या मापसाळा दोघी अप्सरा अहश्य शाळेच्या विसरल्या. बराच वेळ तो त्या पुन्हा दिसतील म्हणून वाट पहात राहाला. दोघी आपलें काम संपवून झाडावरून तो खाली उतरला व खरी जाकें लागला तेव्हां त्याला एक काळा दगड पडलेला दिसला. तो आला तेव्हां तो दगड तेथें स्थळा दिसला नव्हता. आतां थोडून आला असा एक विचार त्याच्या मनांत आला व त्यानें पाय लावला. पण आश्चर्य असें की पाय लागताच त्या दगडावर चार मोठी लकाकत असलेले त्याला दिसले. त्यान

जादोवा

त मोठी उचलून घेतले. त्यानें फुल्लें एकदा त्या दगडला पाय लावला. पण त्यानें तसे त्या दगडातून काहीं निघाले नव्हतें.

त्यानें आपल्या गांवीं जाऊन गांव-वऱ्यांना तें विविध रूपां वर्णन करून सांगितलें पण कोणाका तें खरेच वाटेना. अकालात बायका उडत असलेल्या विसरल्या म्हणे आणि दगडातून मोठी निघाले, म्हणे, मनु वऱ्हा कोकाना कुतूहल वाटून ते तो उरड पहायला निघाले, मल्येकानें त्या दगडाला पाय लावला व मल्येकाला एकदां चांग मानां मिळाले

मल्येकाला चार मोठी मिळाले होते म्हणून ती गोष्ट खगविण्याचें कारण राहिलें

एवढार ती गोष्ट पसरली व जवळ-पासच्या गावा पण पसरली. लका नवें शोध मज्जा लागताना तसे वेळें लागले व मोठी वेळून परत जाकें लागले

त्या दगडाजवळ रात्रीदिवस गर्दी राहिली. मोठी मल्येक म्हणून लोकांची कारामारी पण होऊ लागली. अधिकार्यांनीं शांतता व व्यवस्था रहावी म्हणून रात्रीनें लोकांना त्या कुतूहाला देवता ही माष्ट कळवी

राजातें आज्ञा कळली कीं मोती मिळविण्यांनीं त्यांतले दोन मोती कन म्हणून खजिन्यांत नक्का करावेत. बुरबुरचा प्रवास करून लोक वेळें लागले त्यांच्या तुरुंग्या साठी जागाजार्गी धर्मशाळा बांधण्यांत आल्या.

शेजारच्या राजेरजवाळ्यांकडे देखील ही बातमी पोचली व तो दगड म्हणजे चिता-मणि किंवा कल्पवृक्षासारखा वाटला सर्वांना. नदीन जन्माला आलेले लोक सुद्धा दगडाचा पाय लावून मोती नक्का करू लागले. राजाना स्वजिता नक्का लागला म्हणून शेजारच्या

“कणनं तु वा दशद्वयै रूपैरुत
 तु येषै कशाला पट्टनं होतीम इतकं द्विवस
 कोठरी राहणारी तु तज्ज्या पनीने नाथ
 कायः” त्यानं प्रशांचा भडिमार केला
 “मला देख नाही, पति नाही मी
 स्वतः ज्या इष्ट मुळें व लुकीमुळें दगाड होऊन

पुण्य मित्राले अहे प्राणी माववाज
क्या कलन पेठाय न्याय यमल मर म
त्याची पत्नी ले बला न्याय अहे सुभर
मृगाली

ज्या सैनिकाईंको कत्त एकव सैनिक
माहस इरुन मणाला "माझे लय भव
झालेला नाहीं. मी तयार आहे तुझ्या
करीब केल्या पद्य वर

ज्ञानां शेषं यं लब्धं भगवते तन्नामका पादः
 मुनेः ज्ञानं पादः मुद्रांगी च पादः मुद्रा
 ज्ञानं ज्ञानं श्री पादः इन्द्रांगी च पादः मुद्रा
 तेनैवैतं मनुष्याणां श्रीपादं रूपं नृणां
 परंतु, सुश्रवणां दादा मुद्रांगी देव सायस
 मुद्रा रूपं होतं श्री च मुद्रा श्री-पुत्र
 मनुष्य ज्ञानी द्विमानां इन्द्रांगी ते न्यायच
 वराज होतः

विद्या देवगिर गजकुमारी

[illegible]

मुलानें आपल्या आईच्या पदराला बांधलेली किडी तिच्या नकळत काढून घेतली व कपड्यांक हुन खोलीचे दाग घातले. राजाची मनुष्य बाहेर आल्या त्यावेळी राज कुमाराकाला ह्याच्या चौकळी देऊन शाकल राजकुमाराने एन्हा किडी देऊन आईच्या पदराला बांधून ठेवली. राजाची मनुष्य सुजा पळून राजाची दावा पसरली. पण तो काम नसून राजा ही प्रजासत्ताक कळते नाही. तसेच तिच्या राजा घरेन त्याका त्याने आपल्या राजाच्या राहत्या वय मिळवून देला होता. राजाची मनुष्य माहाराजा शाकलाने त्याला काढले, राजाच्या मनस्वी राग आल्या व त्याने चवकशी मुरु केली. वादळीय राजा आल्या होता तरी प्रजासत्ताक खरे खरे ते खरे भागन राकले.

राजास बाबल वेळी चाकल राहाल्यावर
प्राज्ञांका मरुत एक किल्ल्याचा तट

टांकाला जाऊन पाचका प्राच्यावरून त्याची उत्तराचा राजकुमारीने पुढे जाऊन त्याला ते फक्त दिवस नाही फक्त वेळून तराच त्याला होमराजवन् आला व भरिल विजयावाहेन निभून गेला हाराच्या पायथ्याशी तमा असलेले लोक त्याच्या अभिलेखीय पालंदने दाख्या वानवुल गळे. राजाने जालीन केले की माझ्या पुत्राचे वैवलेली स्वयवराची अत एका राजकुमाराने पुर केली आहे व त्याच्याजीव मुर्काने लगे हाईल अशिकलेने पण त्या राजकुमाराविषयी आपला उत्तरी दक्षविकी.

अता लगे हाण्यावेव कथ ने उगले हाते परंतु स्वयवराची अट पुरी करून दावविणाऱ्या राजकुमाराने राजाका आपले कुल, भात्र वगैरे कळविले तव्हा राजाने त्याच्याविषयी चवकशी पुर केली, परंतु राजाका त्याच्याविषयी माहिती देणारा एक जण देखील भेटला नाही प्रमद्वरने त्या क्षुताच्या गुहेत जाऊन राजकुमारा वल्ले परत जाऊनच्या जागी ठेवून तिच्या व आपली वनगराची वल्ले धारण करून सायंकाळच्या सुमारास गेंदरे चरत होती तेव्हा येऊन पोचला, राजकुमारीच्या स्वय

वराचा कायला वाटले दखील नाही, प्रमद्वरने त्या वनगराची रक्ष करी नाही

राजा व राजकुमारीला वट्टे लागले क स्वयवराचे सर्व सोप्या फुकट त्या कथ करत हे शाकल जेव्हा राजाने अत कुमारी की रायातील सर्व लकांनी राजकुमारीच्या रक्ष करणाने हजार सहाय्य व अजय्युष्य आसतासून गे रागिने पर्यंत तिच्या देवकी वजरा अत, राजकुमारीने शाराची प्रवेष्टाळ जखम जाऊन त्यालाकून पाली निज त्याला फल दिले ताने तो त्याच तवत

प्रमद्वर राजाने आपल्या सैन्यातील च श्वे स्वयवरा राजवाळातील नाकरने च करणा जेव्हाच वरतून पलायला मागितले, जतनी वनगराची रक्ष करली राजकुमारीने

त्यांना पाहिले व प्रमद्वरच्या समोर येताच म्हणाली "हाच! हाच!"

बाकी सर्व नोकर व घनगर हेसु कामले, राजाका वाटले की मुलीका वेडसर नाही लागले, पण ती म्हणाली की त व घनगरच स्पष्टिकाचा होय वट्टन वर आला होवा.

राजाने प्रमद्वरला जवळ बोलावून त्या विषया विचरले तव्हा त्याने आपले सर्व आत्मचरित्र राजाका सांगितले, आपल्या मुलीने ज्याची निवड केली तो राजकुमारच आहे हे राजाका पळले तेव्हा त्याका कार जवळ शाला त्याने उत्तान राजाकडे दूत पाठवून ती आतंदाची वानरी कळविली व अग्रहाने लमाला हजार राहण्याप दिनेति केली, उत्तान देशाचा राजा व राणी लजाअस्थामह लमाला आली लम माळ्या घाटाने झाले

* वाक्यमिदं *

ए हा गाथा एत, वैदिक ज्ञानास हत न मसे
त्याच साधन भवत नसे तसे निमुकीत
बंदा तो करी. पण तेव्हावर त्याने पोट
भरत नसे एकदा जडा दिवत ते तसकी जवली
गहन ज्ञान योग आढे अर्थ मर्यादित व
तसे ज्ञानावर भवत स्वयं एतक असे
देखील वागिनत

ग्योतिष्य च्या वांलप्यचर वेद्यास करून
स्वयं चै पाठ भरण्याची भासभास होती ती तरी
त्याने भारीबरी सावकाश पक्क वाचवाच्य
मुलाशी लग्न केले

लक्ष्मण ज्ञान्यावर त्याची मित्रकी बरी
 साहेब लहली परंतु एकान्या त्रागां दोस
 पावे झपट्या इनकीं प्राप्ती वाढली नाही
 म्हणून गरीबी कमी झाली नाही. नंतर
 त्यांनी पुन्हा ज पली जल्म केली. त्यांनी त्या

श्रीरामानन्द भार्गव पाण्डेय.

[illegible]

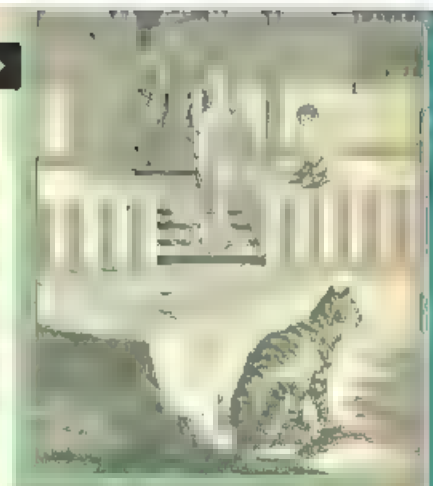
परन्तु दसमं च ज्योतिष शास्त्रावस-
नते नर गावर्धनी सर्वध्व सागुण्याव-
दयविल विद्यास हन्ता महर्षिर्वा बा-
लमध्यवर न्यते मुलला विचारते
गर्हाल वी अर्हल

सिद्धवेदी मन्त्राला
मनांत नैवविप्रासानें पर
गोष्ट घडली नारी म्हणजे हो

तो मृणाळा-^{११} गावारा नाल, बुध्या

१. २. ३. ४. ५. ६. ७. ८. ९. १०.
 ११. १२. १३. १४. १५. १६. १७. १८. १९. २०.
 २१. २२. २३. २४. २५. २६. २७. २८. २९. ३०.
 ३१. ३२. ३३. ३४. ३५. ३६. ३७. ३८. ३९. ४०.
 ४१. ४२. ४३. ४४. ४५. ४६. ४७. ४८. ४९. ५०.
 ५१. ५२. ५३. ५४. ५५. ५६. ५७. ५८. ५९. ६०.
 ६१. ६२. ६३. ६४. ६५. ६६. ६७. ६८. ६९. ७०.
 ७१. ७२. ७३. ७४. ७५. ७६. ७७. ७८. ७९. ८०.
 ८१. ८२. ८३. ८४. ८५. ८६. ८७. ८८. ८९. ९०.
 ९१. ९२. ९३. ९४. ९५. ९६. ९७. ९८. ९९. १००.

पुस्तक संख्या १५, ५००/१०००, ५००/१०००
पुस्तक संख्या १५, ५००/१०००, ५००/१०००

[illegible]

आज सधेची खत्री पदवी की सिद्ध-
वेलीना वाकसिद्धी प्राप्त आहे 'म्हणून'
त्याक त्याला वाकसिद्धी म्हणून वक्त मळ
कागले. तो म्हणजे तें होई. म्हणून काही
लोकांना प्रश्न विचारण्याची पण भीति वाडू
लागली. कारण त्याच्या तोंडातून निघे ते
खरो होई ?

तरी काही लोक प्रश्न विचारण्याला येन
काणाकडे चोरी झाली किंवा गायपुर
नाहीशी झाली की लोक प्रश्न विचारण्याला
येन उद्या तऱ्हेने त्यांना कायदा वाई ते
वाकसिद्धीला इनाम बक्षिसे देऊ लागले.

सिद्धवेदींनी कीर्ति राजाच्या कानावर
येनी. राजाने सुरवातीला त्या सर्व गप्पा
म्हणून त्यांच्याकडे दुर्लक्ष केले पण
त्याच्या शब्दांचा सुद्धा त्या सुद्धांच्या
दोळण्यावर विश्वास बसला आहे हे कळल्यावर
मात्र तो विश्वास त्याच्या कानांतून पडला
टाकण्याचा विचार त्याने केला.

एके दिवशी राजाच्या सैनिकांनी
हरमळाच्या घाटी सैन्याच्या एका अधिकारी
च्याकडे गेले. त्याने राजाचा निरोप
हरमळाकडे सांगितला म्हणाला 'तुम्ही
आपल्या मुलाला येऊन दरबारी हजर राहो'.

हरमळाकडे वाटले की राजा आपल्या
मुलाला येऊन करणार असेल म्हणून
तो तब्येतीने गेला.

तब्येतीने येत असता तेमक त्याच
वेळी राजा दरबारांत येऊन पोचला.
सिद्धवेदींनी राजाक वसण्यापूर्वीच राजाने
सिद्धवेदींना विचारले - "तुम्ही नांव सिद्धवेदी
आहे ? तुम्हाला वाकसिद्धी मिळाली आहे
असंयकत ? मी तुम्हाला तीन प्रश्न विचारतो
तुम्हाला त्यांचा तोंड कागदावर लिहून देवा.
जो तोंड उघड होत नाही तो दाखविता."

तो तोंड उघड होत नाही तो दाखविता

राजा प्रश्न "मी सिंहासनावर उबल्या
नसून येऊन की हाताला बाजूने की
मागकडून राखे उत्तर दे ?" राजाने प्रश्न
देऊन गेला.

सिद्धवेदींनी त्या प्रश्नाची उत्तरे लिहून
राजाकडे पाठविले.

उत्तर लिहून झाले असेल तर माझ्या-
बाबत अतिशय बरे." असे सांगून राजाने
सिद्धवेदींना वसण्याचा विचार सोडला व
बाहेर राजा कागदावर लिहितेले उत्तर
वाचून बसले.

राजा आपल्या मुलाची परीक्षा घेत आहे
हे कळल्यापासून हरमळाच्या अंगाला धाव
सुटला परंतु सिद्धवेदींचे उत्तर बरोबर
होते. "राजा आता सिंहासनावर बसणारच
नाही" असे उत्तर होते.

बायेंत एका नारळाच्या झाडावर लहान
मोठे नारळ कागळे होते. त्यापैकी एक तयार
नारळ दाखवून राजाने विचारले - "हा नारळ
केव्हा तयार होईल व कांढे पडेल ?"

"एका क्षणात येईल..." सिद्धवेदीने
नारळाच्या झाडाखाली एक रेश काढून
वृण करून दाखविले.

मुलाच्या तोंडून निघे ते मावण्याकडून
समजा ! बाहिजे तर तुम्ही स्वतः परीक्षा
करून घ्या !"

जवळ पासच्या लोकांनी पण हरमळाच्या
दोळण्याची परीक्षा घेण्याचे ठरविले. त्यांनी
हेसळ मुलाला वे वे प्रश्न विचारले व त्याने
त्यांची जी उत्तरे दिली तेच घडले. एके
दिवशी एकाने येऊन विचारले "कायरे
सिद्धवेदी, माझी आई आजारी आहे, ती
बरी होईल का ?" तो म्हणाला - "नाही,
परधा दुपारी तिच्या मरण येईल." त्याच्या
म्हणण्याप्रमाणे खरोखरच तिला मरण गेले.

मिलवायका त्यांना तरी हीच नव्हत आहू नाहीं का? ए आमची नव काढून वे मी नाव ठरवून येते?"

त्या बिचारीने आपली नव काढून मित्रा शंकरने ही खिशात टाकली, पण निकडे गोपाळने आपली धंगडी काढून देऊन नाव छरबिली होती नावेत मरुत गोपाळ व शंकर त्या आईच्या घराजवळ गेले, पण सुदैवाने वीपर्यंत पुराणे पाणी ओसरून लागले होते. सोघानी मिळून म्हाताऱ्याका माळ्या वरून खाली उतरविले. पण तो म्हणाला "मी घर सोडून काठे जाऊ? कारण सर्व काही घरातून तर आहे."

आम्ही घरातली वस्तु येथून हल देणार नाही. हुम्दी जाऊन आपल्या ताने वंदांना मेटा. तीं घाबरून गेली आहेत असे सांगून गोपाळने म्हाताऱ्याका नये वसविले व ज्या बागीं त्याची न नवेड व त्यांची आई होती तेथे पोचते केले.

गोपाळ नावेत मरुत पुन्हा परत गेल. सामान मरुत शंकरच्या बरोबर नव पलीकडे पाठविली. नंतर उरलेले सामान मरुत घेऊन गोपाळ स्वतः पलीकडे आला नावाडी आपले होडके घेऊन निघून गेला.

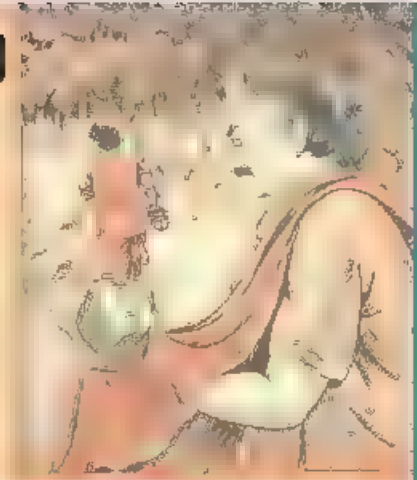
आदारा

आदारा! आपले सामान न्वाहाऊन घेऊन होता. त्याच्या नेहाऱ्यावरून काही वस्तु तो पहात होता असे त्याला ते पाहून शंकर म्हणाला- "राचार! मरुत राहाली असेल तर मिळेल ती मागणून. काळोख पडू लागला आहे. नल नडे बा."

पण या कोकाऱ्या जेवणा- त्याची प्रवस्था" गोपाळने शंकरला नि- ठर

जवळ आहेत पोच्या!" तो म्हणाला. गोपाळ शंकर बरोबर गेला. जोडें अंतर बाळून गेले असतील, त्या क याका व काढला प्रका सुडपां तन प्रका च्या काढून माणजा, तो गोपाळ म्हणाला-"हा पहा एक तांब्या पाहण्या पला. पाण्यात वहात आला तर तो यान पेसे पण आहेत. अर्धे तू न येती घेता"

जवळ तोड सील वेव आहे." गोपाळ म्हणाला. "त्या म्हाताऱ्याचाच हाच अस काचिठ। तोच तो सोपच काढला मल त्याका जाऊन विचारल बा." गोपाळने तो मागे वळला

शंकरला राग आला. गोपाळ असे काहीतरी करणार हा संशय त्याला होताच. म्हणून त्याने सुडपांतून दुसरा तांब्या काढला नव्हता. अनांत म्हणाला-"मूर्ख! तुझ्या नशिवांच नाही तर तू तरी काप करणार!" त्याने दुसरा तांब्या काढला. आपल्या पंच्यात बांधून घेतला व सरळ घरी निघाला.

शंकर बोधे अंतर चाकूत गेल्यावर एका निर्जन स्थानी एकाने त्याला अडवले व चाकू दाखवून जवळ ने काही असेल ते काढून टेवामुका सांगितले. शंकरचा तो पंच्यात सुंदाकलेका तांब्या गेला

चाराजें तांब्याचे तोंड चाकूनं डबडले तेंड्यां भांन वाळू व कपळ्या-फोळ वगैरे दिमळे. पैसे असतील असे त्याका धाडले होते त्यान तो तांब्या शंकरच्या टाळक्यांत घालेला व त्याच्याजवळ जे पैसे होते ते नज्म व रयाबी शिंगडी काढून घेऊन निघून गेला शंकर चेशुद्ध स्थितीत नेथेंच पडून होता.

तिकडे गोपाळने तांब्या आणून दास-वल्यावर म्हाताऱ्याच्या खावास जीव आला. म्हणाला "हा तांब्या आम्हांका पाण्यात मापडला."

"तू आमच्या घराचे रक्षण केलेस. माझा मुलगा परदेशी गेल आहो. जर जुने आहे नवें घर बांधण्यासाठी मी या तांब्यात धन्ये व दागिने जमा करून ठेवले होते. वादळी हल पाडून मी धाबळून गेलें होतं

मीच तोंड धड करून पडले. देवाच्या कुपेने वस्तु परत मिळाली. आणखी एक तांब्या आहे. कुमारीहून आणलेली काळ व व्याधि शस्त्र शिपा आहेत,

गोपाळ घरी जात स्थितीत पडलेला शंकर त्याका कण्हत होता व जवळ तो तांब्या पण होता. अरे हा म्हाताऱ्याचाच आहे. जमि उचलण्यासाठी बांकला तेव्हा खाली पडलेली दिसली. काळी तेव्हा ती खाली गोपाळने ती नव व तांब्या पांचना केला. शंकर खालील होऊन अशेच आपल्या गांवी परत

शुद्ध कांड

जावृत्त्या सूननपमाणे हनुमान वायू वृत्तानें आकाशमार्गे दिवालय पर्वतावर गेल तेथे बघावळ दिन झंमळ्याची शिखरे, गुर, अमरकेश, किलास, हयग्रीव, अमरकेश, किलास, पाताळ रंज, कांचन युग व नीच्या वेळी दिवसाभारखा उजेड अमरकेशा मधु एधि यान पाहिला, त्या प्रांतांत तरून जावृत्त्याने सांगितलेल वनधती लहक लाला परंतु त्या सर्व दिव्य ओषधी पदार्थ झाल्या

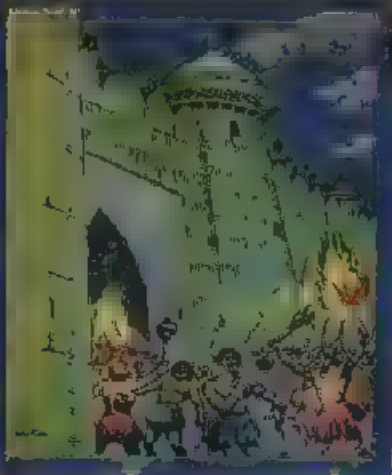
माकनाला त्या गाष्टाचा मनुषी राग पाळा ते सिद्धत व करून एवत ल संवाधन करून म्हणाला 'तू रामचर कुवा न

करणचें म्रविले अ हेम का । ही नुआ पुरा करून टाकीन समजलास काय ? असे सांगून मारुतीने ती पर्वत तसाच उचलला व आकाशमार्गे निघाला.

मारुतीला पर्वत घेऊन आकाशमार्गेने येत असलेला पाहून वामन सौमोत्थाने ओरवूं जगले. मारुतीने देखीक काम पुरे झाल्याबद्दल आनंदातिरेकाने एकदां सिंह-गर्जना केली ती गर्जना ऐकून राक्षसांच्या हृदयांत धडकी धरली.

मारुती त्या ओषधी वनामनीला गेली ठवून त्या वर वानरामह हिंडला नंतर त्याने प्रमुख वानराना नक्षस्कार केला व विधीय-

णाका कडकटून येरला. त्याका स्ववेळीं जो मावेंद झाला होता तो काद वर्जोवा ! रमलसमय व इतर वानवीरच्या दुस्वत असलेल्या अक्षमा सुमधरी औषधी वन-रस्तीच्या वाशानेंच कप्य क्वास्यासुरच्या काटक्या. मरून पडलेले वानर त्या औषधीचा वास कागतांच उडून बसले, अणु काहीं सोपेंवून जागे झाले.

वानरांनीं उडून मुद्रांत मरण पावलेस्वा राक्षसांना टक्कल समुद्रांत फेकून दिलें. माखीनें हें परीं नेऊन पुन्हा जाणव्या जागीं नेऊन ठेवून विला

तेव्हा सुधी वसुधासुख म्हणाला

“आवाजा व झुकाणां पुढांत नम झाला
आहे म्हणून रागन स्वतः पुढाळा वेदलेसे
वायल नाहीं म्हणून आपण सर्व बरेवान
वानरांनीं पिकून मजाली बेटवून ऊंचेर
इजा केला पाहिजे”

सुप्रसन्न झाल्यावर मध्यरात्रीच्या सुमारास काळोस पडला. सधन व अर्ध राक्षस दाराद्वार झोडले असत वानरांना मजाली पेटविल्या व अकस्मात इजा केला. द्वारारा वानरांचे सर्व सैन्य वडून पडून गेले. लंकेचे सिंहाद्वार उघडें पाहून वानर अंग झिपले त्यांनीं कित्याचे द्वार नुकन राज-मार्ग व दहान मोठ्या मज्जा बहकड आग सजवली

लंकेका आग लागतां वानरांनीं राजवाडे अडन भाग झाले. पोठवाल्या इमारतींबरोबर पुरातलीं बळी, धर्मकागिने, लज्जाळीं न्यांवी राक्ष रांगोळी झाली. अनेक राक्षसदेवीस स्व आशीत अडून गेले.

राक्षस क्षिणांनीं श्रेधा उडून गेली. हत्ती व मोठे साळसदेव सोडून अधीपसून स्वतःच वचान करण्यसत्तीं सैराविरा फेळू लागले. जळत असलेल्या लंकेचे अतिदिन लुप्तवा

पडले व सोदेसील गवासमुलीच काव्हा-मारला विरु लागला

एका वांतुन वग्न शालेनने कितकाच्या भागित होले वर दुमरीकडे राक्षस दुःखाने आकंष्टकरीत होले. फर्नु त्या देवांच्या ओरळणावशा रागाच्या शरवृष्टीचा आवाजने नयकन दोवा

सुप्रसन्न वानरांना आजा कळी की त्यांनीं राजवाल्या अंतःपुराच्या दारावर जाऊन राक्षसाच्या खांद्यावर कावें. राक्षसाने वानरांना मजाली घेऊन अंतःपुराकडे येत असलेले पाडिल त्यानें कुंभ व निकुंभ वर दोषा मक्षस्थान व कुंभकपोच्या सुज्जां वानरसेवका रोपवून ठेवण्यासट्टा पाठविले, ते अनेक राक्षस वीणागा आवाग येऊन निघाले.

वानर व राक्षस दोघांचे घनघोर युद्ध सुरू झाले. किरयेक राक्षसवीर ठार झाले अगद वेगुद होऊन पडस. देवटी सुधीवाने कुंभराक्षसांका ठार केल व मरतीनें त्याचा भाऊ निकुंभ बाला ठार केले कुंभ व निकुंभ ठार झाल्यावर राक्षसाने खर राक्षसाका हुकन मकराक्ष बाला वानराशी युद्ध करण्यास वाट-विले मकराक्ष राक्षस सैन्य नेऊन वानरांशी युद्धात निघाला. राक्षसांच्या बाणांनीं सर्व

वानर सैन्य फेळू कागल्यावर रामाने बाणवृष्टि सुरू केली व राक्षस सैन्याका ओपवून घाले मकराक्ष घवेडीत म्हणाला—“रागा, वजा रहा स्मोर ! मी बापाच्या व बाचा सूट झाला वध करून आवणार आहे.”

“वया वास्तव कधी बघ मिळत नसतो. आपले पौर्य काय तें दाखव !” राम म्हणाला, दोघांचे युद्ध सुरू झाले, त्यात मकराक्षाचा दम मोडून गरधी व कंठे वरन पावल्यावर त्याका रघातून अग्निनीवर उडवून रामाशी युद्ध कराने लागले. स्वत्यावर रामाने आवनेयाळ सोडले व त्याचा वध

केला त्याच्या बरोवा आलेले सर्व राक्षस ठेवता पडून गेले.

एकदा त्याच्या वधूची दोन कळसांची राखण दाताने ओठ चावीत आपला हुल्ला इन्द्रजित याला बोकलून म्हणाला—“शाळ दिस किंवा भरवस खूप जुला बसें बाटेक तसें युद्ध करतं त्यांचा कथ करून त्यांचा वध करून ये. मूं त्वच इंद्रास मिष्टक इन्द्रजित हे नांव मिळविले सादत. मग या पाप्मर मानवांची काय कथा?”

इन्द्रजितने वडिलांची आज्ञा मिळताच इमन केले व एका काळ्या अकरीचा नली

दिला. होपहुट पचविले झाले व विजय निरुपण याची सूचना दिव्याली इन्द्रजित एका लहान श्यावर बसला व एणेरगणिके राखा वानमैज्यांत राखरइमन श्रेष्ठ उभे आहेत हे नीट पाहून भेजले व त्यांच्याकड बाजात्रा सारांज्य केला. राखरइमनाने हे कळले नाही की इंद्रजित आज्ञाशाली पाठे आहे. त्यांनी दिवाला व बाण सोडून सर्व जागोजाग लाचलाइन टाकले. एका त्या पैकी एकदेखील इन्द्रजिताचा लंगरला नाही. इन्द्रजितचे बाण ज्या दिशेने येत होते त्या दिशेच्या शेजारने राखरइमनांनी आपले काज भांडायक सरवात फाळी मरत इंद्रजित एका जंगीं उभे राहून युद्ध करीत बसत. तो आज्ञाशाली विचारण करीत युद्ध करीत असल्या कारणाने राखरचा एक जाण देवील त्याला लागला नाही.

इंद्रजिताच्या बाणांमुळे राखरइमनाचे शरीर एकचकाल झाले. मानरत्ये फर मोठे तेव्हा झाले गेले लक्षणाळा राखर जल म्हणाला “आतां तेराखाच प्रयोग केव्या? विभाव राखरजीचा वध होणे शक्य नाही.

“एकावरचा राखर सर्वांवर काढले वगेवर नाही. पाहिजेतर एकदा इंद्रजिताचा मकर

बादोबा

तोड उतरलेले, मागे अशोकवनात त्याचे पाझिले होते तेच खिन्न रूप. सीतेला रथात पाहून मारुतीला फार वाईट वाटले. इंद्रजित सीतेला असा येथे कां घेऊन आला आहे हे विचारीसच होऊन, तेव्हात इंद्रजिताने त्या प्रति सीतेची वेणी घेऊन ओढली व तिच्यावर मारहाण करू लागला. ती 'हे राम!' 'हे राम!' असे ओरडत होती. मारुतीने इंद्रजिताला विचारले—'सीतेने काय अपराध केला आहे रे तिला असे मारायला?'

'या सीतेमुळेच तर रामलक्ष्मणांनी सुभीवाला चेऊन लंकेवर स्वारी केली. मध्यम तिला डार करून मग राम, लक्ष्मण, आणि तुम्हां सर्वांच्या समाचाराला येतो. विधास-घातकी विभीषण पण सुटणार नाही.' इंद्रजित म्हणाला. 'थाने तळवारीने प्रति सीतेचा वध केला व म्हणाला—'जिच्या साठी तुम्ही युद्धाला आलात तिचा काटाच पूर केला आहे. आतां तुमचे बुद्ध फुकट आहे.' असे सांगून त्याने सिंहगर्जना केली. वानर घाबळून पळून गेले.

कर' रामने लक्ष्मणाला सूचना केली. इतक्यांत इंद्रजिताने एक युक्ति काढली. त्याने माया करून एक प्रति सीता निर्मिली. तिला आपल्या रथात बसविले व वानरां-समक्ष तिचा वध केला. रामालक्ष्मणांना दुःखी करण्यासाठी ती अवशा तऱ्हेने मगडरूपे समोर आला.

इंद्रजिताला पाहून वानर घाबळून ओरडू लागले. मारुतीने एक पर्वतच लयीसारखा उचलून वरला व सर्वांचे रक्षण केले. इतक्यांत मारुतीला इंद्रजिताच्या रथात सीता दिसली. तिची वस्त्रे मळकी होती, या माझ्यामागे!' असे म्हणत त्याने

चांदोषा

वानरांचा पुढां मागे फिरायला सांगितले. आतां वानरांचा चेव चढला व त्यांनी राक्षसांचा संहार सुरू केला.

मारुतीला इंद्रजिताचा राग आलाच होता. त्याने रामात एक मोठी शिळा उचलून इंद्रजितावर फेकली. पण ती त्याला लागली नाही. ती खाली पडली तेव्हा तिच्या खाली कित्येक राक्षसांचा चेदामेदा होऊन गेला.

मारुती वानरांचा म्हणाला—'जाण ज्या सीतेला सोडविण्यासाठी येथवर आले व प्राणाहुती दिली ती स्वर्गलोकां निघून गेली. जाऊन रामलक्ष्मण व सुभीवाला सांगा की इंद्रजिताने सीतेचा वध केला. नंतर ते रांगणीला तसे करू या.' वानर मागे फिरले व रामलक्ष्मणाकडे गेले. तिकडे इंद्रजित होम करण्यासाठी निकुंजिक नैस्य येथे निघून गेला.

तिकडे रामाला पश्चिमेकडील द्वाारावर युद्धाचा ओरडा ऐकू आला. रथाची जाव-वंताला विचारले—'हा आपला मारुती असेल का? राक्षसांचा संहार करीत असेल नाही? त्याच्या मदतीला जा!' ते ऐकून जावनंत पश्चिमेकडील द्वााराकडे निघाला.

त्याला वाटतच मारुती व इतर वानरवीर परत येत असलेले भेटले.

मारुतीने जाववंताबरोबर निघालेल्या जावलांच्या सैन्याला परत फिरायला सांगितले. नंतर तो स्वतः रायाकडे गेला आणि म्हणाला—'इंद्रजिताने सीतेचा वध केला आहे!'

ते ऐकून वृक्ष मुलामकट तुडून पडायला राम वाडविशी जमिनीवर वेष्टाह होऊन पडला. वानर रायाकडे घाबले. रायाच्या तोंडावर पाणी शिंपण्यांत आले. लक्ष्मणाने रायाला सोडवून शुद्धीवर

Full Screen

127

62 172

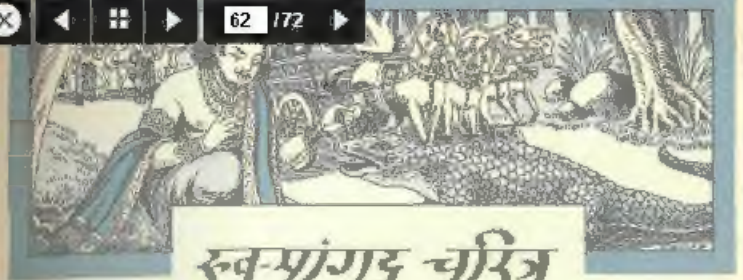
आणले. राम लक्ष्मणाच्या मांडीवर होक टेकून पडून होता.

इतक्यांत तेथे विभीषण आला व सर्वांना दुःखी पाहून विचारले कागला—“सर्वे व्यो दुःखी को? काय झाले तरी काय?”

“मारुतीने येऊन सांगितले की इंद्र-जिताने सीतेचा वध केला तेव्हापासून राम हतोत्साह होऊन पडून आहे.” लक्ष्मण विभीषणाला म्हणाला.

“हे सर्व खोटे. रावण सीतेचा वध कदापि कायार नाही की करू देणार नाही. मी सांगितले असूनदेखील ज्याने सीतेला रामाच्या स्वाधीन केले नाही त्याला सीतेचा वध असा झालेला कसा खपेल? इंद्रजिताला तर सीतेकडे पाहण्याची सुद्धा सक्ती होणार नाही. तिच्या अंगाला उशीर न करता आता आपण निघाले शिवण्याची दृष्टीत तो कशी काय करील!

रावणाकडे इंद्रजिताशिवाय आपसी कोणी वीर उरला देखील नाही. इंद्रजित यज्ञ कनण्यासाठी निकुंभिक क्षेत्रांत जायला निघत आहे. वानरांनी येऊन त्याचा यज्ञ मंग करू नये म्हणून त्याने ही सर्व माया केलेली आहे. त्याची युक्ति बरोबर सामली व तो आता निर्विघ्नपणे आपला यज्ञ पुरा करील. नंतर देव व दानव दोघांनी मिळून त्याला जिफायचे म्हटले तरी ते शक्य होणार नाही. म्हणून त्याचा यज्ञ पुरा होण्यापूर्वी आपण सर्वांनी निकुंभिक क्षेत्रां गेले पाहिजे. रामचंद्रा, तू येथेच रहा. काळजी करण्याचे कारण नाही. लक्ष्मणाला माझ्याबरोबर जायला परवानगी दे. त्याच्या हाती इंद्रजिताचा वध निश्चित आहे. जास्त उशीर न करता आता आपण निघाले पाहिजे.” विभीषण म्हणाला.

स्व-सांगड चरित्र

[२]

मोहिनीबरोबर स्वसांगड राजधानीकडे परत येत असता वाटेत घोड्यांच्या पायांखाली एक गाय तुडवली गेली. स्वसांगडाने खाली उतरून तिच्या तोंडावर पायी शिपडून तिला रावच केले. तेव्हा ही म्हणाली—“राजा! मी एका ब्राह्मणपत्नी आहे. माझा नवरा इतरांबरोबर नीट वागतो पण मला पाहून त्याच्या अंगाचा जणुकाही भडकाव उठून जातो. औषधशापी करून पतीला बघ करून घेईं शक्य आहे हे मला वैदिकीकडून कळले. तसे औषध-पायी करपाची एक योगिणी होती. तिने दिलेला ताईत आणून मी पतीच्या गळ्यांत बांधला. तेव्हा पासून ते क्षयशेकाने आजारी पडले. काही दिवसांनी त्याच्या तोंडावर मला

सुपुंकळ्या दिसू लागली. ते म्हणाले—“मला वांचव! मी तुझा दास होऊन राहीन.” मी वाचून पुन्हा त्या योगिणीकडे गेले व हात जोडून विनंति केली की काय वाटेकडे ते करून माझ्या पतीला वांचव. योगिनिने मला एक मंत्रलेखी सुद्धा दिली. ती उगाळून मी पतीला दिली. त्यामुळे माझ्या पतीची तब्येत सुधारली व ते माझ्या मत्प्रमाणे वागू लागले. परंतु माझ्या हातून हे पापच पडले. त्याबद्दल मी अनेक नरकयातना सहन केले. शेवटी मला हा माईचा वन्म मिळाला. म्हणून ब्राह्मण हावशीचे नस करून तुला मिळालेला पुण्यलाभ मला दे व माझे रक्षण कर.”

ते ऐकून मोहिनी म्हणाली—“प्रत्येकाने स्वतःच्या वाङ्मना कर्मभोग योगावसाचा

भाता संमजून विजांगदानें आदरपूर्वक वागविलेंच, त्याचबरोबर आपसा आईची समजूत घालून तिचें विलक्षण शांत केलें.

ते सर्व पाहून मोहिनीला आश्चर्य वाटले. रुक्मांगदाच्या इतर पत्नींना सुद्धा रुक्मांगदाचा यनाची राग आला. पण धर्मांगदानें त्यांनी धमजून घाळून त्यांचा राग देखील शांत केला.

रुक्मांगद संध्यावलीला कधी नेटला देखील नाही, हें पाहून ती रागावेक या विचारानें मोहिनीनें खाळा स्वतः होऊन तिच्याकडे पाठविलें. रुक्मांगदाच्या इतर राण्यांच्याकडे उत्तमोत्तम कलांकार पाठवून धर्मांगदाने त्यांचा राग पूर्वीच शांत केला होता.

धर्मांगद एकदां स्वैन्य मकर्यागिरि पर्वतावर गेला. तेथील राजांना जिकून तो पांश मणी घेऊन आला. एका मण्याच्या मंत्रशक्तीनें सोनें तुसय्या मण्याच्या धमावानें अलंकार मिळत. एका मण्याच्या सहाय्यानें धौक येई. एक मणी उत्तम राजवाडा देई तर एका मण्याच्या सहाय्यानें आकाशांत उडवां येई. धर्मांगदानें ते पाचहि मणी आपून आपल्या बहिलांना दिले आणि

प्रार्थना केली कीं यौवन देशारा मणी मोहिनीला द्यावा.

रुक्मांगदानें आपल्या मुलास विवाह करून घेण्यास सांगितलें. त्यानें वरुण-कन्येक्षां आणि नागकन्यांशीं लग्न करून घेतलें.

मोहिनीला रुक्मांगदाबरोबर घेऊन जाऊ वर्षे खेटी होतो. त्यानें मोहिनीला कार्तिक मासाचे व्रत व दान धर्म करायला सांगितला व म्हणाला, सर्वांत उत्तम दान म्हणजे दीपदान होय. कार्तिक महिन्यांतल्या सर्व व्रत संस्कारांचे वर्णन ऐकून मोहिनी

म्हणाली—“माझ्याकडून नाही होणार हीं व्रते वैकल्यें, पाहिजे तर माण आपल्या शोरल्या पक्षीबरोबर व्रते करावी.”

रुक्मांगदानें संध्यावलीला विचारलें—“तू व्रतशील का कार्तिक व्रत ? मी मोहपाशांत सांपडून कार्तिक व्रत केलें नाही. वा वर्षी व्रतण्याचा विचार जादे थ तें तुझ्याबरोबर ?” संध्यावली त्या गोडीस कबूल झाली.

कोंडीं काळ कोटला. एकदां रुक्मांगद मोहिनीबरोबर विहार करीत असतां त्याला—“एकादशी तत व व्रतणाच्याला शिक्षा होईल ?” अशी राजाज्ञा कोणी तरी सांगत

असल्याचें ऐकुं आलें. स्वर्मांगदानें मोहिनीला एकादशी वत करण्यास सांगितलें.

मोहिनीला एका गोष्टीचा राग आला. ती म्हणाली—“तूं विवाहपसंजीं एक वचन दिलें होतेंस, तें पालन कर. नाहीं तर तूं जेवडी पुण्याई मिळविली आहेस ती नष्ट होईल. आगस्ती एक गोष्ट, गरोदर स्त्री, गृहस्थ, अशक्त मनुष्य, लहान मूळ सुद्ध करीत असलेला धीर यांनीं प्रत्येक वत करण्याची आवश्यकता नाहीं, जसें मला स्वतः गौतम श्रद्धांवीं सांगितलें आहे.”

स्वर्मांगदानें अनेक प्रकारें मोहिनीचे मन मळविण्याचा यत्न करून पाहिला. तो म्हणाला—“एक वत न करण्याची गोष्ट सोडून तूं सांगशील तें करण्यास मी तयार आहे.” ती म्हणाली,—“य गोष्टी वेदांत कोठें आहेत !” त्याला स्वर्मांगद म्हणाला—

“प्रत्येक गोष्ट वेदांत आहे का ! ज्या गोष्टी वेदांत नाहीत त्या पुराणांत न इतिहासांत सांगितल्या आहेत.”

“कोणी सर्वज्ञ ब्राह्मण वेळून माझ्याशीं या विषयावर शास्त्रार्थ करील तर तो देखील तुला वत करण्याची गरज नाहीं हेंच सांगेल.” मोहिनी म्हणाली.

स्वर्मांगद राजानें गौतम मुनींना बोलाविलें. मोहिनी म्हणाली—“अज्ञ ब्रह्मस्वरूप आहे. माणस्रक्षणासा आवदयक आहे. जीव असेल तर कर्म वडेल. कर्म करण्याची इत्ति असेल तरच धर्माभ्यास घडेल. प्रसारजन राजाचें कर्तव्य आहे. स्पार्नेच उपनास करून प्रजेला दुःखी केलें तर त्याला नरकवास भोगावा लागेल.” मोहिनीचें म्हणणें गरोदर असल्याचें गौतमादिक मुनींनीं सांगितलें. (पुढें वाळ.)

४०. अरुणालय - सयाम

सयामची राजधानी ईराक देशांत येन नदीच्या पश्चिमेकडील तीरावर अवस्थित छंदार नदीच्या काठ वरून (अरुणालय) आहे. त्याची उंची ३०० फुट आहे. सरे ऐकळ विजयविजय देगाच्या चिनीमातीच्या विटांनी बांधलेले आहे. सूर्यप्रकाशास त्या विटा नकाकत असतात, हें एक सुप्रसिद्ध बौद्ध तीर्थक्षेत्र आहे.

